

UDC 343:929 Reiss A.(049.32)
UDC 316.75(497.11)¹⁹(049.32)
<https://doi.org/10.2298/ZMSDN2697111M>
ПРЕГЛЕДНА СТУДИЈА
Примљен: 23. 10. 2025.
Прихваћен: 27. 10. 2025.

ДРАГОЦЕНИ ДОПРИНОС ИСТРАЖИВАЊУ ЛИКА И ДЕЛА ДР АРЧИБАЛДА РАЈСА И ЗНАЧАЈ РЕАКТУЕЛИЗАЦИЈЕ ЊЕГОВИХ ПОРУКА И ОПОМЕНА ЗА САВРЕМЕНО ПОКОЛЕЊЕ СРБА¹

ЉУБИША Р. МИТРОВИЋ

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Ђирила и Методија 1, Ниш, Србија
ljubisa.mitrovic@filfak.ni.ac.rs
<https://orcid.org/0000-0003-0225-4218>

САЖЕТАК: Рад представља проширени осврт на научну монографију проф. др Уроша Шуваковића *Р. А. Рајс: Пред злочином није моћућа неутралност*, која је у кратком времену од свега неколико месеци доживела чак два издања. Кроз анализу садржаја ове монографије, аутор указује на њен значај као социолошког штива, те на оригиналност Шуваковићевог читања Рајсових дела, посебно оног најпознатијег у нас – *Чујте Срби!* – као социолошке анализе међуратног српског (југословенског) друштва, при чему аргументује Рајсов допринос низу посебних социологија. Аутор рада такође заступа становиште да је потребно реafirмисати Рајсове идеале у савременом српском друштву које се суочава са проблемима сличним оним са којима се суочавало и у периоду после Првог светског рата. Истовремено, аутор овог рада указује да Шуваковићева монографија представља вредан научни допринос и социологији професије и етици позива. У том смислу, аутор изводи оговарајуће закључке и препоруке како за садашње просветне власти, тако и за социолошку академску заједницу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Родолф Арчибалд Рајс (1875–1929); социолошки допринос; Урош Шуваковић

¹ Урош В. Шуваковић, *Р. А. Рајс: Пред злочином није моћућа неутралност*. Нови Сад: Матица српска и Архив Војводине; Београд: Универзитет у Београду – Факултет за образовање учитеља и васпитача (2024; и друго, допуњено издање 2025).

и храбрим ратницима критички сагледавао послератно кварење српске елите (политичке олигархије, псеудо-интелигенције, настајуће лумпенбуржоазije и новог поколења). То га је мотивисало, да као добронамерни посматрач (сведок) свог живота, у лето 1928. напише тестаментарну књигу, као своју опоруку и аманет српском народу, завештајући да она буде објављена после његове смрти, а његово срце буде у урни похрањено на споменику српским борцима на Кајмакчалану. Тај рукопис *Чујте Срби!* завршава се поруком: „Упркос свему, ја верујем у будућност вашег народа ... Судбина вам је у властитим рукама: блистава будућност или поново ропство!”

О судбини овог рукописа говори сама чињеница да је, из разлога политичке коректности, остао необјављен и у монархистичкој Југославији и у Брозовом монопартијском социјализму. Први превод и објављивање у целини на српском језику доживео је тек 1997. године [Рајс, 1997], уз препоруку Добрице Ћосића [Ћосић, 1997] и рецензентско слово академика историчара Владимира Стојанчевића [Стојанчевић, 1997]. Од тада је ова тестаментарна књига – интердисциплинарна студија др Рајса доживела педесетак издања у земљи и нашој дијаспори. Треба, међутим, рећи: прву целовиту научну студију монографског карактера доживела је из рукописа цењеног колеге и професора др Уроша В. Шуваковића: *Р. А. Рајс: њед злочинот није мојућа неутралност: (поводом 110 година од доласка у Србију и 95 година од смрти)* (2024), да би потом одмах уследило и њено друго, допуњено издање поводом 150-годишњице Рајсовог рођења [Шуваковић, 2025]. Наравно, Шуваковић је у својој научној монографији узео у обзир не само Рајсову најславнију, тестаментарну књигу, већ је имао у виду читав његов опус који се односи на период од 1914. до Рајсове смрти 1929, укључујући и архивску грађу (што је права реткост када су социолошка истраживања у питању). С правом и луцидно колега Александар Раствоић [2025] је у приказу „Увек актуелне поруке Арчибалда Рајса” у *Социолошком њрељеду*, Шуваковићеву студију оценио као оригиналан приступ с обзиром на то да указује на социолошке димензије Рајсових истраживања, које до сада у научној јавности нису биле уочене и адекватно валоризоване. О интересовању за Шуваковићеву књигу сведочи и то да су два млађа истраживача објавила своја виђења првог издања Шуваковићеве монографије: мср Алекса Поповић приказ у часопису *Балканске синџезе*, а докторанткиња мср Невена Јаковљевић [Јаковљевић, 2025] на енглеском језику осврт у часопису *Српска њолиџичка мисао*. У овом раду користиће се проширено издање монографије проф. Шуваковића из 2025. године, допуњено с два нова поглавља (прво и седмо): „Методолошке напомене о значају друштвено-историјског контекста за објашњење и разумевање догађаја и ставова на примеру Рајсових ставова о ’женском питању” и „Рајс о универзитету, универзитетским професорима, студентима и омладини уопште”.

МОНОГРАФИЈА УРОША ШУВАКОВИЋА О РАЈСУ – ДРАГОЦЕН ДАР НАШОЈ СОЦИОЛОШКОЈ ПРОФЕСИОНАЛНОЈ ЗАЈЕДНИЦИ И РЕАКТУЕЛИЗАЦИЈА ТЕСТАМЕНТАРНИХ РАЈСОВИХ ПОРУКА ЗА ПАТРИОТСКО ВАСПИТАЊЕ САВРЕМЕНОГ ПОКОЛЕЊА СРБА

Проф. др Урош В. Шуваковић² припада средњој генерацији наших најзначајнијих српских политиколога – социолога и универзитетских наставника. Један је од врских настављаца методолошке школе легендарног проф. др Славка Милосављевића и афирмисани истраживач-научник, руководилац и учесник бројних пројеката. Аутор је бројних студија у друштвеним наукама, посебно о Косову и Метохији, универзитетских уџбеника и научних монографија и преко 180 научних чланака објављених у земљи и иностранству; одговорни је уредник за универзитетска и вануџбеничка издања у Заводу за уџбенике (Београд), био је главни и одговорни уредник часописа *Социолошки преглед* (2017–2022). Критички ангажован интелектуалац и угледни професор на бројним факултетима и универзитетима код нас и у иностранству. Између осталог, члан је Уређивачког одбора и одговорни уредник петотомног издања *Избраних дела Арчибалда Рајса* (2019).

И ма колико да је избор теме и проблема које ћемо истраживати у науци, према методолошким правилима и логици социологије сазнања, превасходно детерминисан онтолошким контекстом и социо-културним изазовима, као и теоријском оријентацијом аутора, има неке „тајне везе“ да је то, између осталог, условљено и избором скривених моћи алатки: интуиције, колективно несвесног, стваралачком енергијом, филозофијом живота аутора (Р. Штајнер, К. Јунг, А. Бергсон...) или пак „избором по сродности“ (Гете) и избором филозофије и етиком позива. Својевремено је, још у првој половини 19. века, Ј. Г. Фихте, у „Првом уводу о знању о науци“ [Fichte, 1845: 433], овај феномен дефинисао у духу његове филозофије образовања, поруком: „Какву филозофију изаберете то зависи од тога какав сте човек!“, тј. сваки човек дела и поступа, свесно или несвесно, по логици оне филозофије какав је он и као човек. Италијански методолог А. Ђили, у својој студији *Како се исцртајује: водич у друштвеним исцртавањима* [Gilli, 1974] пак, пише да избор проблема истраживања открива какву теоријску оријентацију и поглед на свет следите (регресиван, конзервативан или прогресиван). Чини нам се да се на избор теме монографије Уроша Шуваковића може применити овај „кључ“. Главни јунаци његове студије су слободољубив патриотски српски народ у Великом рату, социолошке карактеристике међуратног српског (југословенског) друштва у раслојавању, његове карактеристике (врлине и мане), али и часна мисија два Швајцарца (Арчибалда Рајса и Дика Мартија) као примери етике позива и херојства „да пред злочиним није могућа неутралност“, те да треба имати достојанство и храброст – истину саопштити!

² <https://orcid.org/0000-0002-2141-8698>

У својој структури Шуваковићева монографија, поред „Предговора”, садржи следеће главе: 1. Методолошке напомене о значају друштвено-историјског контекста за објашњење и разумевање догађаја и ставова на прилику Рајсових ставова о „женском питању”; 2. Допринос Арчибалда Рајса социолошком проучавању међуратног српског друштва; 3. Актуелност дела Арчибалда Рајса „Чујте Срби!” у савременом добу; 4. Др Арчибалд Рајс у Првом светском рату: етика светског криминалисте и српског ратника; 5. Рајс о „комитском питању”; 6. Зашто је Рајс хтео да напусти Краљевину СХС, непуну годину пред своју смрт; 7. Рајс о универзитету, универзитетским професорима, студентима и омладини уопште; 8. Херојство је истину саопштити – примери часних Швајцараца – Арчибалда Рајса и Дика Мартија.

У „Предговору”, Шуваковић, најпре, указује на значај неговања културе памћења у једном народу за очување и развијање његовог групног идентитета, те какву је улогу одиграо др Арчибалд Рајс у креирању перцепције о Србима у Великом рату. Његов допринос био је велики – да се у светској јавности „Срби перципирају као мали, али слободарски народ, који своју слободу плаћа највећом жртвом. Поставши, у тешким данима, не само сведок већ и пријатељ Срба, и то по цену личне жртве, Рајс је хвалио врлине српског народа и, истовремено, жигосао његове највеће мане” [Шуваковић, 2025: 8].

У наставку нашег приказа даћемо глобални осврт на социолошке домете Шуваковићеве монографске студије. Најпре, морамо истаћи њен примарни значај: она попуњава нашу сазнајну социолошку слику о вредностима и донетима Рајсовог списа *Чујте Срби!* чиме се остварује препорука академика Владимира Стојанчевића (дата у његовој рецензији, приликом првог објављивања Рајсовог дела на српски језик, 1997): „да пред нашом науком предстоји рад на једној темељној историјско-психолошкој, историјско-социолошкој студији, да, у наше време, процени и утврди тачност и објектвност налаза Рајсовог, и данас актуелног, списа необичне садржине и поруке” [Стојанчевић, 1997: 105].

Професор др Урош Шуваковић као врстан методолог, снагом своје научне културе, као и одличним знањем медицинске и патолошке социологије, валоризовао је бројне радове Арчибалда Рајса и дошао до значајних резултата и закључака, да је овај доктор хемије и експерт за криминалистику, поседовао и социолошку културу, те је у својој анализи, користио бројне методе и технике истраживања: не само из природних наука већ и друштвено-хуманистичких (од компаративно-историјске методе, преко анализе садржаја, анкетних истраживања, интервјуа, посматрања са учествовањем, до студије случаја). Поштујући професионалну етику позива: свестраност и објективност у истраживању истине, те имајући пуну одговорност у својој публицистичкој делатности и медијском саопштавању европској и светској јавности резултата своје експертизе, Рајс је стекао ауторитет ангажованог сведока и хуманитарца, чијим се налазима/извештајима веровало у свету. Тако је у данима великих ратних невоља и борбе за слободу, српски народ добио великог и искреног пријатеља, који га

је пратио од Србије, преко Албаније, до Вида, Солуна, преко Кајмакчала-на до ослобођења Србије и осталих народа и покрајина на југо-простору. Само такав, научно-интелектуални див и хуманиста могао је у свој теста-ментарни спис *Чујте Срби!* да запише:

„Чујте Срби! Био сам са вама када сте били у невољи. Делио сам с вама те патње и, да бих то могао, жртвовао сам сјајан живот и веома лепу каријеру која је много обећавала. Заволео сам вас јер сам на делу видео ваше људе из народа у биткама и пресудним тренуцима, када се препознаје истински карактер неке нације ... Видео сам, међутим, и мане, мане које су се ужасно исказале после рата. Неке ваше мане ће, ако их не отклоните, бити погубне по вашу нацију. Не бих вам био пријатељ ако не бих повикао „чувајте се” и ако вам не бих, уз врлине, које су истинске и лепе, указао, као у огледалу, на ваше лоше стране ... Међутим, нећете имати то огледало у рукама док сам ја у животу. Наћи ћете га у мојим списима. То ће бити последња услуга коју ћу вам учинити” [Рајс, 1997: 29].

Својом књигом *Р. А. Рајс: Пред злочином није моћућа неутралност*, професор Шуваковић дао је целовиту анализу лика и дела Р. А. Рајса, као научника и хуманисте и искреног пријатеља и саборца Срба, доказујући да његов тестаментарни спис *Чујте Срби!* представља социолошко огледало у форми темељне монографије: о епској карактерологији и епопеји српског слободољубивог народа у Великом рату, али и његовом посрнућу у међуратном периоду, праћено озбиљном политичком, социјалном и духовном и моралном патологијом његове политичке олигархије и интелигенције, која се отуђила од свог народа и вредносним еродирањем омладине која се, под утицајем антипатриотских псеудоелита, поделила на универзитетима у Краљевини СХС.

У првој глави своје студије под називом „Методолошке напомене о значају друштвено-историјског контекста за објашњење и разумевање догађаја и ставова на прилику Рајсових ставова о ’женском питању’”, Шуваковић указује на значај respekта методолошког начела „дијалектике конкретног тоталитета” (М. Мос и К. Косик), тј. прошлост да се истражује онако како се догодила, а не изван друштвеног контекста у којем су се догађаји одиграли или ставови изrekli. Ово начело се често занемарује у савременом публицистичком ревизионизму чиме се софистички фалсификује историјска истина. Ова појава се данас шири у штампи, медијима и литератури. Она говори не само о површности тзв. истраживача, већ и о псеудонауци. Нажалост, оваква пракса је присутна у савременој историографији о Првом и Другом светском рату, али и сукобима 90-их на простору Југославије и шире у свету. На том фону настала је права поплава злоупотребе и ревизије историје, обнова неонацизма и неоконзервативизма политичке деснице, плима русофобије, србофобије и постмодерног читавања новог тумачења догађаја из прошлости. Стога је с правом упозорио Шуваковић – да такав приступ даје сасвим другу интерпретацију

догађаја и ставова, што чак ни семантички није имало исто значење у ранијим временима [Шуваковић, 2025: 13].

У другој глави – „Допринос Арчибалда Рајса социолошком проучавању међуратног српског друштва”, проф. Шуваковић даје осврт на Рајсов допринос проучавању социјалне структуре и промене у карактерологији друштвених група, класа и категорија у међуратном друштву. У његовом фокусу налазе се промене у друштвеном положају и улози: поред сељаштва, као најбројније друштвене групе у структури становништва³, интелигенције, бирократије и учесника ратова (посебно маргинализованих ратних војних инвалида) чија је судбина најбоље приказана у приповеци Лазе Лазаревића *Све ће њо народ њозлаишии*, а коју је Лазаревић објавио неколико деценија пре него што је Рајс написао своје дело [уп. Марјановић, 2023: 145]. „Српски народ, истиче Рајс – има морална својства која надмашују морална својства многих других народа” [Рајс, 1997: 40]. Српском сељаку, истиче Шуваковић, Рајс приписује највеће врлине (истински патриотизам, честитост, поштење, гостољубивост, демократичност, хуманост и понос), али Рајс указује и на мане српског сељака (нерад, праксу честог одлагања послова за сутра/прекосутра; запарложене, необрађене њиве, спорост у прихватању и примени агротехничких мера). Рајс је још те 1928. године увидео погубност миграција из села у град као процеса депопулације и сенилизације које ће, посебно после Другог светског рата, у ери социјалистичке модернизације, разорити село и сељаштво, чије последице се данас најизразитије осећају у неразвијеним и пограничним општинама и регионима Србије, каквих је у нас преко 50%. Шуваковић се посебно задржао на Рајсовом приказу промена у положају и социјално-психолошкој карактерологији и патологији, политичкој култури политичке елите/олигархије.

Иако Рајс указује на хетерогеност слоја интелигенције, он такође истиче да један део пати од дефицита патриотизма, те њему упућује најстрожи морални прекор. Шуваковић с правом запажа да „Рајс иде у својој социолошкој анализи морала интелигенције веома дубоко, указујући и на њену спрегу са ондашњим тајкунима, ратним профитерима”, и пита „може ли се упоредити количина дефицита патриотизма код дела интелигенције из Рајсовог и савременог доба?!” [Шуваковић, 2025: 32–33]. Подвлачећи да се интелигенција као друштвена група изучава у оквиру социологије елита, Шуваковић указује на Рајсов налаз да њу карактерише између осталог, конформизам, опортунизам и поклонички однос према „краљу новцу” као и дивљење сили. И у међуратној Краљевини СХС/Југославији (о којој пише А. Рајс), али и у савременој, транзиционој Србији, како указује Шуваковић, приметна је тенденције споја два слоја (интелигенције и професионалних политичара) – оних који нису изабрали тај позив подстакнути занимањем за науку, већ да би постали посланици, касније министри [Рајс, 1997: 86].

Посебну пажњу у оквиру ове главе Шуваковић посвећује Рајсовој анализи појава и процеса из области политичког живота међуратног српског

³ Сељаци су 1921. године чинили 86% становништва [в. Антонић, 2006].

друштва и његовом доприносу политичкој социологији и политичкој патологији. Међу тим социјално-политичким патолошким појавама које су у фокусу Рајсове анализе су странчарење, кронизам, стварање партијске полиције и корупционаштво. Указујући на научни ниво/домете Рајсове анализе, Шуваковић, подсећа на деловања Михелсовог „закона гвоздене олигархије” коме се политичке странке безусловно подређују, што доводи до кварења демократије, феномена странчарења и „демократије без народа” и какве су последице по развој друштва и социјалног карактера народа.

Рајс је био задивљен патриотизмом, храброшћу и слободарством Срба, сељака-ратника, али и разочаран њиховом трпеливошћу према властима у међуратном периоду. Он, као и бројни истраживачи и научници (Ј. Цвијић), објашњава овај феномен утицајем дуготрајног турског ропства на формирање тзв. рајетинског менталитета и кетманства, као психолошког адаптивног одбрамбеног механизма и као обрасца преживљавања. У редовима *чиновничийва* обновљене младе српске (југословенске) државе, дакле њене бирократије, Рајс такође запажа пратећу појаву непотизма, странчарења, корупционаштва и јавашлука. За разлику од веберијанског модела бирократије, као рационалне управе у правној држави на Западу, на Балкану, дакле и у Краљевини СХС, бирократију карактерише осиноност, склоност подваљивању и држави и грађанима. Проћи ће још много времена док у нас заживи правна држава и истинска подела власти на три стуба институција (законодавна, извршна и судска) које се међусобно контролишу, делећи одговорност за одрживи развој демократског процеса и напредак друштва. Модел неолибералне транзиције у нас редуциран је на зависну модернизацију, рестаурацију капитализма периферије и успон компрадорске буржоазије и политичке олигархије, те прављење неприродних страначких коалиција, не по програмској сродности партија, већ по картелској логици интересних група. Рајс је овај феномен добро осетио пишући о чиновничком лакташењу кроз странчарење и бирања „краћица” за каријерну мобилност ка министарским положајима, њихову склоност ка брзом и безобзирном богаћењу, претварајући „државу у краву музару”! [Рајс, 1997: 73–74]. Нажалост, и у наше транзиционо доба, како пишу Шуваковић и други истраживачи, овај феномен се разраста и представља својеврсни облик криминализације и злоупотребе друштвеног положаја од стране једног дела номенклатурне транзиционе лумпенбуржоазије [Mitrović, 2004: 34; Mitrović, 2009; Шуваковић, 2014: 137].

У трећој глави „Актуелност дела Арчибалда Рајса ’Чујте Срби!’ у савременом добу” Шуваковић компаративно разматра питање у чему је актуелност Рајсовог дела за нашу савременост. Своја разматрања у овом делу монографије он отвара подсећањем на актуелност Ћосићевог упозорења/поруке о фаталној моћи политике у традицији Србије у погледу кварења народног карактера.⁴ Потом, Шуваковић указује на опортунизам политичке олигархије, као главни разлог што се непуних седам деценија

⁴ „Доминација политике читавим људским и народним животом, неморална, себична и странчарска политика, дуга је и несрећна традиција српске политике од почетка стварања модерне српске државе” [Ћосић, 1997: 103].

чекало на објављивање Рајсовог списка од времена када је настао, 1. јуна 1928. године. У овој глави Шуваковић се фокусира на жигосање социјалнопатолошких појава анализираних у делу Арчибалда Рајса *Чујте Срби!*, реактуелизујући значај његове критике за савремени контекст (у свету и код нас). Иако је социјално-политичка патологија шири појам од партијске патологије, истиче Шуваковић, она се у друштвима са дефицитом демократске традиције редуцира и манифестује тако што партијски интерес ставља изнад интереса државе, чиме долази до феномена заробљавање државе, тј. њене „инструментализације за спровођење уско партијских интереса” [Шуваковић, 2025: 46]. У овој глави, он анализира неколико димензија/аспеката патологије политичког живота из међуратног периода (странчарење, кронизам, страначка полиција, грабљење за власт и партијска корупција) са посебним указивањем да су Рајсова критика и упозорења и данас актуелни. Шуваковић с правом Рајсову критику реактуелизује, подвлачећи њену научну прецизност у изради „изванредне студије о социјално-политичким појавама у тадашњем југословенском друштву” [Шуваковић, 2025: 53]. Иако је политички плурализам једна од претпоставки развоја демократског процеса, он се странчарењем деформише у монопол парламентарних странака и владајућих коалиција, чиме се приватизују функције државе, негира начело владавине права и партиципативне демократије. Шуваковић на примеру ДОС-овске владавине у пост-петооктобарској транзиционој Србији, илуструје како се у нас деформисала власт и стварала партијска држава уместо развоја аутентичне парламентарне демократије и одговорне правне државе. Тиме је отворен пут приватизацији државе и системској корупцији, која пре или касније блокира одрживи развој друштва, његову демократизацију и напредак. Таква друштва попримају обележја периферног капитализма. У њима се иза пропаганде и медијског спектакла у стварности све више друштво раслојава, расту унутрашње противуречности и сукоби. На делу је процес све већег раскорака између нормативног и стварног, тзв. званичног друштва, тј. номенклатурне политичке елите, који су политику претворили у привилеговану професију и масе маргинализованих радних слојева друштва.

У четвртој глави своје монографије „Др Арчибалд Рајс у Првом светском рату: етика светског криминалисте и српског ратника”, Шуваковић, апострофирајући у одабраном мотоу – поруку Рајс да *ипред злочином није мојућа неутралност*, којом је он започео своје предавање на Сорбони (1916) на тему, „О понашању Аустро-Мађара у Србији, у коју су упали”, аутор детаљно пише о околностима у којима се овај професор криминалистике одазвао на позив председника српске Владе (Н. Пашића) да дође у Србију да истражи свирепе злочине агресора над становништвом. Потом Шуваковић указује на значај разликовања етичких и моралних норми, у светлу Хабермасовог дискурса: прве везане за једну заједницу и њено схватање заједничког добра, њену идентитетску карактеристику, док друге, моралне норме, имају универзалнији карактер, вишег су нивоа и повезане су са идејом правде. То у социологији рата и социологији морала

омогућује прављење дистинкције између праведних (одбрамбених ратова) и неправедних (освајачких/имеријалистичких) ратова. Наравно, да свест о овој разлици има хеуристичку и методолошку вредност у разумевању лика и дела професора Рајса. Тако, руковођен етиком позива криминалисте, експерта у овој области, одазвао се на позив владе Србије да изврши истраживање стравичних злочина агресора, али упознавши се са карактером и суштином оправдане борбе српског народа у одбрани своје слободе определио се да остане до краја рата са српским ратницима као добровољац, и велики пријатељ Срба, који је слао са фронта извештаје за најпознатије западне новине, а потом учествовао на Париској мировној конференцији и остао до краја живота у Србији. Рајс је часно обављао најмање три дужности: криминалисте-истраживача, интелектуалца који је ангажовано извештавао европску и светску јавност о српској праведној борби током самог рата, те експерта који је под заклетвом сведочио на мировној конференцији у Паризу. Најзад, после ослобођења Србије и Краљевине СХС, наставио је са хуманитарним радом посебно пишући и бринући о ратним ветеранима и судбини ратних војних инвалида: као и залажући се за неговање културе сећања на слободољубиву борбу Срба у Великом рату.

У својим бројним списима и извештајима како са фронта тако и у међуратном периоду, до краја живота (1929), А. Рајс је оставио незаборавне трагове о Великом рату, најбоље записе о патриотској херојској борби српског народа, који је борећи се за слободу – манифестовао најбоље особине витештва, храбрости али и чојства. У анализи његових радова које је професионално остварио, Шуваковић показује да се служио бројним методама и техникама истраживања, које нису само уско експертско-криминалистичке, већ и социолошке (анкета, интервју, посматрање са учествовањем, компаративно-историјска метода, студија случаја...). Најзад, полазећи од Хабермасове дистинкције између етике и моралних норми и сматрајући да оне имају хеуристичку методолошку вредност за истраживања и разумевање личности и дела и лика Рајса, као истакнутог научника светског криминалисте који високо достојанствено држи до етике свог позива, да су моралне норме високог нивоа, имају универзално значење и да су оне повезане са идејом правде, Шуваковић закључује:

„храбро износећи истину о рату у Србији 1914–1918, и приступајући српској војсци као добровољац, изражавајући солидарност са њеном борбом (за коју је научно утврдио да је праведна пошто представља борбу за слободу, за разлику од агресорске борбе неправедног рата Аустроугара) Рајс се заправо борио за победу идеје правде. Тиме је надвисио етички кодекс своје струке и уздигао се до интелектуалца најбољих моралних врлина” [Шуваковић, 2025: 74].

У глави пет „Рајс о ’комитском питању’”, Шуваковић даје приказ Рајсовог истраживања о бугарским злочинима за време и после Првог светског рата. Рајс у свом извештају показује како комите које су деловале у Македонији/Јужној Србији, нису никакви „ауентични побуњеници” већ терористи убачени са стране на ово подручје, те да су ове комите долазиле

из Софије и Цариграда” [Рајс и Бонасије, 2021: 20]. На овим просторима, као и на Косову и Метохији, Врању, Сурдулици и југоисточној Србији, масакрирали су становништво, вршили бугаризацију, пљачкали, силовали... Рачуна се да је од њиховог терора страдало око 100.000 становника. Рајс и Бонасије су у свом делу француској и светској јавности представили ове злочине, показавши да је Бугарска са својим великодржавним пројектом координирала њихове „услуге против српског становништва на тлу Македоније и Косова и Метохије, под маском да се ради о аутентичном покрету Македонаца”. Професор Шуваковић истиче да је „Рајсова анализа криминалистичка и социолошка, заснована на емпиријским истраживањима које је он спроводио посебно на подручју Македоније” [Шуваковић, 2025: 87, 106–108]. Арчибалд Рајс у свом извештају даје и препоруке ондашњој влади Краљевине СХС да је главни задатак државе да становништво ослободи страха од комитског терора и да обезбеди мир на овом простору и просистемском организацијом (деловање школе, цркве) а не страначким поделами, утре пут пуне интеграције овог простора у састав новоослобођене Краљевине. Међутим, време је показало, закључује Шуваковић, да многе од ових препорука Рајса нису доследно или уопште спроведене и да ће имати трајне погубне последице по будућност Југославије и Србије [Шуваковић, 2025: 108].

У глави шест „Зашто је Рајс 1928. хтео да напусти Краљевину СХС, непуну годину пред своју смрт?” Шуваковић, најпре, истиче Рајсове препоруке – потребу неговања „културе памћења”, обавезну улогу државе у овој области *јавне историје* као и очување патриотске социјализације новог поколења младе генерације. Ово поглавље, Шуваковић, најпре, отвара цитирањем Рајса да „ако се овом земљом још једном надвију црни облаци, то не треба да је изненади, јер то неће бити ништа друго до оно што су њени људи сами припремили. Потпуно сам разочаран”. Потом, указује на Рајсово незадовољство бројним видовима немарности послератне власти у Краљевини СХС према ветеранима из претходних ратова које је Србија водила (Солунцима, које је сматрао својим саборцима) чијим се патриотизмом одушевио, и због њих остао да живи у Србији (произведен у чин почасног резервног капетана прве класе) у којој је уживао велики углед као пријатељ Срба и „брат по оружју” [Шуваковић, 2025: 113]. Рајс је био разочаран односом према стању гробаља српских ратника изгинулих у Великом рату и словенских средњовековних сакралних споменика и потребом њихове заштите и обнове; посебно односом према ратним војним инвалидима..., као и чином дипломатске немарности у сарадњи са француским ветеранима, посебно у поводу обележавања десетогодишњице пробоја Солунског фронта.

Управо је ова последња „немарност” прелила чашу жучи код Рајса и била повод да објави своју намеру да напусти Србију. Наиме, Рајс је по повратку у Краљевину СХС био активан у јавности (медијској и грађанској). Био је члан Удружења ратних инвалида и почасни члан Централне управе резервних официра и ратника, био је ангажован у припреми одавања поште солунским ратницима 1928. године, који су изгинали на Солун-

ском фронту, поводом десетогодишњег јубилеја. Рајс је сматрао да би ова комеморација била непотпуна уколико у њој не би били и српски савезници из Француске. Иако су све припреме биле при самом крају тај позив за учешће француских Солунаца на ову манифестацију изненада је повучен од стране министра спољних послова Краљевине СХС. Рајс је овим потезом био шокиран. Због тога се повукао из Одбора за обележавање овог јубилеја и своје разочарење објавио у *Полицици* („Професор Рајс напушта земљу!“), сматрајући да се његов искрен рад омета и багателише, те да му се овим чином „ставља на знање како вам више нисам потребан“, а овакав потез сматрао је да није ишао у добром правцу по развој француско-српских односа. Сва је срећа те је на Конгресу ратних инвалида у Битољу, 2. октобра 1928, на коме је Рајс учествовао, један од делегата у име инвалида и „за љубав својих ратних другова који га необично цене, воле и поштују“, замолио Рајса да не одлази из Краљевине СХС. Овај захтев А. Рајс није одбио, те је изјавио да одустаје од своје намере да напусти Србију, већ је остао до краја живота у њој, завештајући: да се његово срце, после његове смрти, положи у спомен капелу на Кајмакчалану, где почивају кости његових ратних другова. Сећање на такав чин, пријатељ Срба, закључује Шуваковић, из колективне свести Срба ни данас није ишчезло.

У седмој глави, под насловом „Рајс о универзитету, универзитетским професорима, студентима и омладини уопште“, проф. Шуваковић, с правом реактуелизује стратешка питања од значаја не само за социологију образовања и васпитања, већ и формулисање „омладинске политике“ и социјализацију савременог младог поколења данас у нас. Наиме, Рајс се у неколико наврата, по окончању Великог рата, бавио питањима школства: улогом школе, универзитета и цркве и учитеља и професора у патриотском васпитању младе генерације.

Иако се дивео патриотизму и храбрости српске омладине у Првом светском рату, једнако се тако брине за послератну омладину за коју каже да је захватио „опасан ветар“ западњаштва, да је постала егоистична и саможива и да је постала „ташта и испразна“. Рајсово „вјерују“ с правом дефинише Шуваковић, била су: патриотизам, рад, истина и право/правда. Писање својих мемоара (*Шта сам видео и проживео у великим данима: саопштења једнога пријатеља из тешких времена*) и поруке завештања (*Чујте Срби!*) сматрао је патриотском мисијом: да охрабри патриотско осећање код нове генерације Срба и да се тиме одужи својим ратним друговима.

Рајс критикује просветну политику у Србији тога доба, чија је Влада ширећи нерационалну мрежу средњих школа (пре свега гимназија) и универзитета, често као део програма страначке политике и пропаганде, подстакла пражњење села. С правом се Шуваковић пита: „Шта би Рајс рекао да се сусрео са тзв. болоњским системом студија и чињеницом да је за првих десет година примене овог система у Србији докторирало нешто више од 14.000 људи, док је за првих сто година од првог доктората у Србији одбрањено око 17.000 дисертација [Шуваковић, 2025: 139–140]. Поред инфлације доктората, главни проблем Болоњске реформе је што

је довео до разарања научног система (дисциплинарног хаоса), расцепа образовне и културно-васпитне, идентитетске функције, маргинализовања друштвено-хуманистичких наука и, коначно, апологијом дигиталне дидактике довела до девалвације етике позива учитеља и наставника. Под фирмом јачања професионализма, болоњска реформа је довела до технократског концепта образовања. образовање је изгубило „душу” и почело је да производи специјалне, фах идиоте за инструменталну цивилизацију средстава без циљева. Погубне последице таквог система већ се навелико препознају у друштвеној пракси савременог транзиционог друштва Србије: у ширењу егоистичког индивидуализма, дефициту солидарности у друштву, „кварењу омладине”, успону академског капитализма и антипатриотског универзитета и компрадорске мисије професора/наставничке елите. За разлику од таквог стања у међуратном периоду и савремених тенденција у образовању код нас, Рајс је сматрао да васпитање и образовање треба да буде засновано на врлинама (патриотизам, рад, истина и право/правда). Отуда се он противи свакој врсти индивидуалистичког егоизма у којој појединац или групе стављају сопствене интересе изнад патрије/отаџбине, односно општег интереса који су оличени у нацији и држави.

Још од старих Грка знало се за етичко-васпитну функцију школе, да је „образовање образованима друго сунце и карактер” (Хераклит), те да је „ништавно свако знање ако човека не учини бољим” (Сократ). Нажалост, у хипертехнолошкој „цивилизацији средстава без циљева“ (Хабермас, Левингстон), човек као да постаје застарео појам, саисторијски додатак машинама, подређен апсолутизацији глобалне моћи капитала, у којој влада принцип „профит изнад људи”, а бог Мамон и бог Марс, у настајућој Орвелијани у коалицији воде морбидно коло смрти широм планете.

Рајс као да је предвидео неке од ових погубних тенденција у свету и код нас. Стога је инсистирао на промени/унапређењу просветне политике и одговорне мисије универзитета и академске заједнице за развој друштва. Отуда је критиковао њихове мане, површност универзитетске наставе, медиокритетство и странчарство универзитетских професора, злоупотребу идеје „аутономије универзитета”, које уводе анархистичку праксу гајења недисциплиноване себичне омладине која не хаје за потребе државе, већ сматра да је за њих држава права „крава музара” [Рајс, 1997: 81–85].

Рајс се посебно фокусирао на девалвацију одговорне улоге универзитетских професора, који овај позив нису изабрали због занимања за науку, већ да би постали посланици, касније министри.

„Са професорима које вам је изабрала страначка политика и кумство створили сте колегијум такозованих васпитача којима је последња брига добро земље. Ти професори гуше сваку изразиту индивидуалност која би могла да засени њихову властиту осредњост. Они убијају оно, за сваки напредак, толико потребно надметање. Уопште се не баве духовним потребама својих ученика. Њиховом кривицом универзитет вам је постао антипатриотски... Допустили сте тако да умре дух ваше омладине. Дозволили сте да се она угледа на све оне

ваше скоројевиће, забушанте, зеленаше, ратне богаташе, сумњиве политичаре, затроване жудњом за новцем. Ваша омладина је њихова жртва. Образована је по узору на њих. Дужност вам је била да је сачувате од тог узора, а ви то нисте учинили. Припазите да вас тај немар једног дана прескупо не кошта. Можда ће вас коштати и земље, јер ова омладина се неће жртвовати на олтару отаџбине, кад зазвони на узбуну (а зазвониће једног дана) као она омладина која је водила ослободилачке ратове. Данашња омладина ће вам одлучно рећи да нипошто не жели да гине јер јој то ништа не доноси. Зна она, из искуства, гледала је то својим очима, и како они који су се жртвовали код нас, у вашој модерној Србији, добијају само ногом позади” [Рајс, 1997: 87].

На крају ове главе, Шуваковић, у својој монографији посвећеној А. Рајсу поентира: да Рајс указује на мере које је потребно предузети у области стратегије развоја просвете и просветне политике, на свим нивоима образовања, али и даје скицу једне одговорне „омладинске политике, по моделу пре свега Швајцарске”, која би с једне стране задовољила потребу младих за удруживањем/омладинским организовањем, али би то удруживање било и на општу корист народну и не би представљало промоцију „партизанства”. На тај начин омладина би се осећала одговорно према друштву, васпитана у духу самопрегора и солидарности и обнови идентитетских патриотских осећања код младих, насупрот индивидуализму и егоизму, који су карактерисали омладину тог времена у Краљевини СХС [Шуваковић, 2025: 144–145].

У осмој глави монографије која носи наслов „Херојство је истину саопштити – примери часних Швајцараца – Арчибалда Рајса и Дика Мартија”) Шуваковић, применом анализе садржаја докумената сагледава етику поступања два Швајцарца у вези са злочинима почињеним над Србима почетком и крајем 20. века, у „времену зла и смрти”, када је од свих народа на Балкану, Србија имала највеће људске жртве, али и дала на олтар слободе највише хероја из редова свог народа. И гле парадокса да су два угледна и часна Швајцарца, својим делом и професионалном етиком, о томе сведочила, својим експертским извештајима, пред европском и светском јавношћу. И док је Арчибалд Рајс о страдањима нашег народа извештавао током Првог светског рата, други је светској јавности представљао само део злочина који су над Србима почињени на Косову и Метохији од стране тзв. ОВК и то по окончању НАТО агресије 1999. године. Иако су њихове улоге биле различите, извесно је, пише Шуваковић, да обојица имају заслуге у погледу сазнавања о српским страдањима [Шуваковић, 2025: 147].

Овде се најпре сажето резимира Рајсово сведочанство и њихов значај за ствар Србије у међународним односима. Шуваковић подсећа да пријатељства из ратних дана трају вечно, те да је Рајс као професионалац високо следио етику позива криминалисте, али и као пријатељ Срба и сам постао добровољац у Великом рату, жртвујући каријеру универзитетског професора зарад учешћа у праведној борби за слободу српског народа. У том ратном контексту Рајс је записао у својим мемоарима: до краја рата

остао сам „званично неутралан иследник српске владе и војске”. Он никада није напустио своју објективност стручњака и није се огрешио о своју заклетву. О томе сам Рајс пише:

„Ја се нисам задовољио истраживањима стотинама аустријских заробљеника испитаних сведока очевидаца; ја сам ишао на лице места, каткада у средину граната, да бих могао дати рачуна о свему што је било могуће констатовати. Ја сам отварао гробнице, испитивао лешеве и рањене, посетио сам бомбардоване вароши, ушао у куће и тамо извршио техничку анкету према најскрупулознијој методи: укратко, све сам учинио да би констатовао и проверио факта која износим у свом раду” [Рајс, 2014: 37]. Посебан део Рајсових докумената представљају портрети у одељку његових мемоара у коме су представљени ликови политичког и војног вођства Срба у Великом рату, који су својом храброшћу и мудрошћу „спасили Србију и створили од ње Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца” [Рајс, 1997А: 263].

Шуваковић подвлачи да је у злом времену рата и смрти свакако храброст рећи истину, али је она још већа ако се правовремено саопшти, а управо Рајсово извештавање са прве линије фронта, било је од огромног значаја за информисање европске и светске јавности да Срби воде праведан и ослободилачки рат. У исто време Рајс реално показује каква је била геополитичка ситуација и понашање наших суседа, посебно Бугара и Албанаца током Великог рата. Како би о томе најпрецизније сведочио, Рајс се позива на натпис у немачкој штампи, из пера албанског политичара др Туртулиса да „Албанци свих конфесија, су свим срцем били уз Централне силе и радују се неуспесима Србије и њених савезника” [Рајс, 2014А: 183].

Нешто мање од века после избијања Првог светског рата, Србија се нашла у ситуацији да води борбу за свој опстанак. Силе НАТО-коалиције из Европе и САД, без одобрења Савета безбедности под изговором хуманитарне интервенције, извеле су агресију 1999. на СРЈ. Србија се нашла изолована и без А. Рајса, који би објективно информисао светску јавност о злочинима новог агресора. Српска војска се одлучно борила против непријатеља који је био технички, али не и морално супериоран. Овај блицк-криг снага хегемонистичког глобализма, после 78 дана ратовања, завршен је тзв. Кумановским споразумом и Резолуцијом Савета безбедности 1244. Нажалост, повлачењем српских војни јединица, настала је масовна сеоба Срба и Црногораца али и другог неалбанског становништва са подручја јужне српске покрајине Косова и Метохије. Албанска, тзв. ОВК, којој је Запад, од терористичке дао статус ослободилачке, наставила је и у миру са насиљем над српским становништвом (киднаповања, убиства и других видова терора). У овом контексту – настао је и специфичан вид криминалног насиља над Србима, који су киднаповани и чије су органе (бубреге и др.) вадили у Жутој кући на северу Албаније. Међународна заједница, чији су тзв. мировни контингенти војске управљали Косовом, нажалост, дуго је ћутала о злочинима албанских терориста. Најзад, појавио се 2008. још један Швајцарац, адвокат Дик Марти (Dick Marty), европски парла-

ментарац, који је храбро почео да истражује једну врсту злочина ОВК – киднаповање Срба са Косова и међународну трговину њиховим органима на Западу. Храброст и упорност Дика Мартија, испитивање ове морбидне, криминалне појаве, довело је до одређених резултата. Европски парламентарци упознали су се са чињеницама и усвојили Мартијев „Извештај о нехуманом поступању са људима и незаконита тајна трговина људским органима на Косову”. У њему је описана нова врста ратног профитерства у 21. веку. Нажалост, сем тихе осуде у јавности, ово злодело Албанаца и ОВК није до данас процесуирано, нити су злочинци кажњени. О томе је Марти објавио и књигу [Marti, 2019].

У закључном делу свог рада колега Шуваковић валоризује историјску паралелу о часној мисији – два угледна Швајцарца, хемичара и криминалисти Арчибалда Рајса и адвоката и европског парламентарца Дика Мартија, који су својим узорним примерима, следећи етику својих позива дали допринос хуманизму и афирмацији међународног ратног права. Нужно се намеће закључак, пише Урош Шуваковић: храброст је рећи истину, макар са закашњењем! Ипак, успостављајући однос етичких императива између двојице Швајцараца, несумњиво је да је Рајсов значајно већи; док Марти поступа бирократски, суво правнички и бави се само једним случајем:

„Рајс без двоумљења поручује како ‘пред злочиним није могућа неутралност’. Морални императив кога се Рајс држао не оставља могућност за поређење ма са чијим другим поступањем пре и после њега. Он се не понаша чиновнички, већ као човек који има став и тај став саопштава одмах, тада када се сукоб збива ... Да је читав механизам међународне заједнице оличен у тзв. Хашком трибуналу и његовом тужилаштву узео Рајсов морални императив као свој став, истиче Шуваковић, одавно би били процесуирани и осуђени виновници злочина над Србима и другим нацијама, током 1999. и касније, када је наша јужна покрајина доспела под протекторат ОУН... Но, поступак Дика Мартија, и поред извесних ограничења његовог Извештаја, достојан је поштовања... У атмосфери стигматизације Србије то је велико и храбро дело” [Шуваковић, 2025: 162–163].

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: ПРЕДЛОГ – ПРЕПОРУКА

Велики руски драмски писац Гогољ, пишући о мисији позоришта у руском друштву свога доба, између осталог, записао је: „Не грдите огледало ако вам је лице ружно!”. Ова иронично-сатирична максима о ангажованој критичкој улози позоришне уметности у демистификовању друштвеног карактера и аутократског система владања, у циљу развијања индивидуалне и колективне самосвести грађана и данас има употребну вредност у условима „друштва спектакла” (Ги Дебор) и масовне потрошачке инструменталне цивилизације без циљева (Хабермас, Левингстон). За развијање „здрог друштва” неопходна је изградња здраве личности, а ње нема без развијања критичке еманципаторске свести грађана, који

активно суделују у одрживом напретку друштва, демократском очувању његовог суверенитета, државног интегритета и културе мира међу народима и цивилизацијама.

Критичка валоризација Рајсовог интердисциплинарног дела, од стране аутора Уроша Шуваковића, уверила нас је у висок ниво квалитета његове анализе, њен социолошки и хуманистичко-еманципаторски карактер. Његова критика међуратног стања у Србији и предикација: *Чујте, Срби! Чувајте се себе! „Морате се, међушим пробудити што је ... прег вама је велика будућност или поновно рођење!”*. Ова заветна опорука делује као Џон Донова молитва неспокоја: *„За ким звона звоне? Не заборавимо: Она звоне за тебе, за мене, за сваког од нас!”*. Отуда реактуелизација Рајсових порука данас има ментално-хигијенски терапеутски значај, посебно за национално освешћење новог поколења у нас и његову патриотску социјализацију.

Добрица Ћосић је, у својој поруци/препоруци, за објављивање овог дуго прећуткиваног рукописа Арчибалда Рајса, записао:

„Ако Срби савременици Арчибалда Рајса нису чули његове опомене и нису могли да послушају његове савете, данашњи Срби треба да га чују. Мане њихових предака и њихове су мане. Са тим манам ми не можемо да извршимо национални препород, без којег нам нема опстанка у садашњој и будућој Европи ... Арчибалд Рајс нас позива у свестрану и темељну критику себе и свега српског у циљу стварања мислеће наде млађим поколењима. Од такве критике не знам шта је Србима прече данас” [Ћосић, 1997].

Имајући у виду квалитет Рајсовог интердисциплинарног дела а посебно његове оцене и запажања о националном карактеру Срба као слободољубивог и патриотског народа, сматрамо да би његова тестаментарна монографија требало да се уврсти у обавезну лектуру за ученике различитог нивоа образовања. Мислим да би могла помоћи развијању патриотске свести у социјализацији личности савременог младог поколења Срба, у овом смутном времену, када се под утицајем болошког образовања и медија, инструмената „меке моћи”, под фирмом модернизације, врши ревизија историје и намећу обрасци културног неокOLONИЈАЛИЗМА, који воде разарању националне свести и идентитета младе генерације, што доводи до њихове идејне дезоријентације и подложности бројним манипулацијама у савременим друштвеним и политичким борбама.

Такође, имајући у виду остварен ниво квалитетне научне анализе, у монографији др Уроша В. Шуваковића, *Р. А. Рајс: прег злочином није моћућа неутралност* (2025), а пре свега указивање на Рајсов допринос у социолошким проучавањима међуратног српског друштва и актуелност његових порука у савременом добу и српском друштву у транзицији (које је бременито противуречностима и захваћено феноменом социјалне и моралне аномije, који разарајуће делују на друштвену свест, национални карактер али и друштвену интеграцију и стабилност у развоју друштва Србије), препоручили бисмо Српском социолошком друштву и академској

заједници социолога да се ова Шуваковићева монографија о делу др А. Рајса уврсти у литературу за студенте социологије и друштвено-хуманистичких наука. Она то заслужује и као пример оствареног методолошког приступа у анализи дела и лика А. Рајса, и посебно због расветљавања значаја његовог дела и доприноса развоју посебних социолошких дисциплина: од историјске социологије, политичке социологије, социологије религије, социјалне патологије и криминологије⁵, до социологије образовања и васпитања, конфликтологије и карактерологије српског друштва. Најзад, треба истаћи да Шуваковићева монографија представља значајан допринос социологији професије и етике позива. Указујући на еру успона професионализма и стручњаштва у савремености, аутор истиче узорне ликове – Арчибалда Рајса и Дика Мартија, који су својим личним примерима бранили истину и достојанство својих професија, потврђујући тиме да се у науци истина не сме раздвојити од борбе за *доброћу, њравду* и *слободу*. Такви узорни треба да служе новим генерацијама професора и студената, у различитим областима образовања и професијама у савременом друштву.

Време је да се растанемо са „кетманством” у професионалном раду, а посебно у академској универзитетској заједници, јер оно не служи на част нити науци нити изградњи одговорног и солидарног друштва које тежи развоју слободних личности, „у коме је слободни развитак сваког појединца услов слободног развитка за све” [Marks i Engles, 1980: 75].

Управо надлазећа криза у свету захтева демаргинализацију друштвено-хуманистичких наука. У том контексту она не захтева само обнављање уобичајене рутинске социологије, него, како је својевремено у својој студији *За социологију* поручио Алвин Гулднер (Alvin Ward Gouldner), нову и посебну еманципирајућу социологију. Или, како је тај захтев редефинисао Зигмунт Бауман (Zygmunt Bauman) у студији *Чему социологија* [Bauman, 2015], као заснивање *алтернативне социологије*, која предлаже радикално преуређење социологије – да се од науке и технологије неслободе претвори у науку и технологију слободе, тј. да се успостави као нова културна политика у служби људске слободе. Или, како сам у својој студији *Под лујом социолога* [Митровић, 2015], пишући о деонтологији позива социолога – и следећи парадигму Пјера Бурдијеа о социологији као борилачкој дисциплини и Алена Турена о социологији слободе, дефинисао као захтев за заснивањем *прометејске социологије слободе*, којом би се начинио отклон од функционалистичког конформизма и медиокритетско-измењарске мисије социолога у технократско-аутократским системима, који би да ову науку и професију редукују у слуганску „проститутку” владајућих олигархија, ради легитимације и апсолутизације моћи мегакапитала и савремених корпоративних псеудоелита. Социологија, дакле, није бењарска „велика наука” већ критичка комплексна наука о човеку и друштву, која резултатима својих истраживања помаже активну парти-

⁵ Шуваковић криминологију третира као примењену социологију која проучава друштвене услове који погодују вршењу одређених кривичних дела, објашњавајући тако њихове узроке и генезу, разликујући је, као и Рајс, од криминалистике као науке, која се бави методама и техникама откривања учиниоца кривичног дела и начина на који је оно извршено.

ципацију грађана у савременим друштвеним борбама у служби одрживог друштвеног развоја, напретка и хуманизације друштва и еманципације човека [Митровић, 2015: 283–302].

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, Слободан (2006). *Елиџа, грађанство и слаба држава: Србија после 2000*. Београд: Службени гласник.
- Марјановић, Милица М. (2023). Идеолошка перспектива породице у приповетки Лазе К. Лазаревића „Све ће то народ позлатити”. *Култура*, 181: 137–153. [https://doi.org/10.5937/kultura2381137M]
- Митровић, Љубиша Р. (2015). *Под лујом социолога (ољеди из социологије друштвених промена и геонтологије позива социолога)*. Нови Сад: Прометеј.
- Рајс, Родолф Арчибалд (1997). *Чујте, Срби!*. Превео с француског: Драган Кебељић. Горњи Милановац: Дечје новине; Београд: Историјски музеј Србије и Савез удружења ратника ослободилачких ратова Србије од 1912–1920. и потомака.
- Рајс, Родолф Арчибалд (1997А). *Шта сам видео и проживео у великим данима: онима који се нису враћили: саопштење једној пријатеља из шешких времена*. Београд: Младост турист и Итака. Превео Вељко Милићевић.
- Рајс, Родолф Арчибалд (2014). *Злочини над Србима у Великом рату*. Прир. М. Пршић. Београд: Свет књиге.
- Рајс, Родолф Арчибалд (2014А). *Рајни извештаји из Србије и са Солунској фронти: не-објављени шекстинови на српском језику*. Прир. Живко В. Марковић, Милан Старчевић. С француског превела Сенка Јоксимовић – Мања. Београд: Геополитика прес.
- Рајс, Родолф Арчибалд (2019). *О злочинима Аустро-Ујаро-Бујаро-Немаца у Србији 1914–1918; Рајни дојиси из Србије 1914–1918; Визионар модерне полиције; О Србији и Србима; Срби о Рајсу*. Изабрана дела у пет књига. Београд: Завод за уџбенике и Криминалистичко-полицијски универзитет.
- Рајс, Родолф Арчибалд и Жан-Франсоа Бонасије (2021). *Опшужница пројив Бујарске; Комишко иштање у Јужној Србији; Српски војник*. Приредио Милан Старчевић; Превела са француског Сенка Јоксимовић – Мања. Јадранска Лешница: М. Старчевић.
- Раствојић, Александар П. (2025). Увек актуелне поруке Арчибалда Рајса. *Социолошки преглед*, 59(1): 459–463. [https://doi.org/10.5937/socpreg59-57218]
- Стојанчевић, Владимир (1997). Рецензија на спис Др Арчибалд Рајс „Чујте Срби!”, у: Рајс, Родолф Арчибалд (1997). *Чујте, Срби!* Горњи Милановац: Дечје новине; Београд: Историјски музеј Србије и Савез удружења ратника ослободилачких ратова Србије од 1912–1920. и потомака, 103–105.
- Посић, Добрица (1997). Рајсова опомена. у: Рајс, Родолф Арчибалд (1997). *Чујте, Срби!* Горњи Милановац: Дечје новине; Београд: Историјски музеј Србије и Савез удружења ратника ослободилачких ратова Србије од 1912–1920. и потомака, 99–102.
- Шуваковић, Урош В. (2014). *Транзиција: прилој социолошком проучавању друштвених промена*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- Шуваковић, Урош В. (2024). *Р. А. Рајс: пред злочином није мојућа неутралносћ* (Поводом 110 година од доласка у Србију и 95 година од смрти). Нови Сад: Матица српска и Архив Војводине; Београд: Универзитет у Београду – Факултет за образовање учитеља и васпитача.
- Шуваковић, Урош В. (2025). *Р. А. Рајс: пред злочином није мојућа неутралносћ* (Поводом 150 година од рођења), друго, допуњено издање. Нови Сад: Матица српска, Архив Војводине; Београд: Универзитет у Београду – Факултет за образовање учитеља и васпитача. [https://zenodo.org/records/15053585]

- Bauman, Zygmunt (2015). *Čemu sociologija? Razgovori s Michaelom Hviidom Jacobsenom i Keithom Testerom*. Sa engleskog prevela Tijana Trako Poljak. Zagreb: TIM press.
- Fichte, Johann Gottlieb (1845). *Erste Einleitung in die Wissenschaftslehre*. Berlin
- Gili, Gian Antonio (1974). *Kako se istražuje: vodič u društvenim istraživanjima*. Preveli Vjekoslav Mikecin, Vesna Valentić i Josip Šentija. Zagreb: Školska knjiga.
- Jakovljević, Nevena (2025). Šuvaković Uroš: R. A. Reiss: Neutrality is not possible in the face of crime. *Српска њолиџичка мѡао* 90(2): 197–203. [<https://doi.org/10.5937/spm90-57469>]
- Marks, Karl i Fridrih Engels (1980). *Manifest Komunističke partije*. Novi Sad: Udruženje kolekcionara Jugoslavije. Preveo Moša Pijade.
- Marti, Dik (2019). *Izvesna predstava o pravdi: Čečenija – CIA – Kosovo – droga*. Preveo s francuskog Bojan Savić Ostojić. Beograd: Metella; Večernje novosti; Sion: Xenia.
- Mitrović, Ljubiša R. (2004). *Put u zavisno društvo: bilans tranzicije na Balkanu*. Beograd: Institut za političke studije i Centar za Balkanske studije; Niš: Sven.
- Mitrović, Ljubiša R. (2009). *Tranzicija u periferni kapitalizam: (ogledi iz sociologije globalnih i regionalnih promena)*. Beograd: Institut za političke studije.

A REVIEW STUDY
Received: 2026/10.23
Accepted: 2026/10/27

AN IMPORTANT CONTRIBUTION TO RESEARCH OF
DOCTOR ARCHIBALD REISS' PERSON AND WORK AND
THE IMPORTANCE OF REACTUALIZING HIS MESSAGES
AND WARNINGS TO THE MODERN GENERATION OF SERBS

by

LJUBIŠA R. MITROVIĆ
University of Niš, Faculty of Philosophy
Ćirila i Metodija 2, Niš, Serbia
ljubisa.mitrovic@filfak.ni.ac.rs
<https://orcid.org/0000-0003-0225-4218>

SUMMARY: The paper reviews the scientific monograph by professor Uroš Šuvaković, PhD, *R. A. Reiss: Neutrality is not possible in the face of crime*, which had two editions in a very short period of only two months. By analyzing the content of this monograph, the author points to its significance as a sociological text, as well as the originality of Šuvaković's reading of Reiss' works, particularly the most important one in our country – *Listen Serbs!* – as a sociological analysis of Serbian (Yugoslav) society between the two wars, while Šuvaković claims Reiss' contribution to a series of separate sociologies (historical sociology, political sociology, sociology of religion, social pathology and criminology to sociology of upbringing and education, conflictology and characterology of Serbian society). The author of the paper also advocates the view that it is necessary to reaffirm Reiss' ideas on modern Serbian society facing problems similar to those it also faced in the period after the First World War, which was particularly seen in the period of accelerated transition in Serbia after the 5th October changes. At the same time, it is emphasized that Šuvaković's monograph is a valuable scientific contribution both to sociology and ethics of the profession, while it is also an example of the achieved methodological approach in scientific research. In that respect, the author draws adequate conclusions

and gives a recommendation to the current educational authorities to include Reiss' testamentary book *Listen Serbs!* in the required reading list for students at different levels of education. Namely, this book could help develop patriotic consciousness in the socialization of the personality of the modern young generation and serve the purpose of preventing the destruction of national consciousness and identity of the young generation that leads to their ideological disorientation and susceptibility to numerous manipulations in contemporary social and political struggles. The academic community is given a suggestion that the monograph by Šuvaković, having in mind its scientific importance, should be added to the literature of students of sociology and of social sciences and humanities.

KEYWORDS: Rodolphe Archibald Reiss (1875–1929); Sociological contribution; Uroš Šuvaković